YASHIL TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ORQALI HUDUDIY BANDLIKNI OSHIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI

To‘ychiyeva Nodira G‘ulom qizi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali
“Iqtisodiyot va turizm” kafedrasi i.f.f.d., PhD
Yusupova Nigora Jamoliddin qizi
Iqtisodiyot magistratura mutaxassisligi magistranti
E-mail: yusupovanigora2123@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda yashil turizmning hududiy bandlikka ta’siri va uni kuchaytirishning iqtisodiy mexanizmlari tahlil qilinadi. 2020–2025-yillardagi rasmiy statistik ko‘rsatkichlar asosida turistik maqsaddagi kelish safarlari, jamoaviy joylashtirish vositalari va joylashtirish va ovqatlanish xizmatlari hajmi o‘rganiladi. Turizm tarmoqlaridagi rasmiy bandlik ko‘rsatkichi bo‘yicha esa ochiq yillik ma’lumotlar mavjud bo‘lgan 2020–2024-yillar qamrab olinadi. Yashil turizm orqali bevosita, bilvosita va induksiyalangan bandlikni rivojlantirish yo‘nalishlari, hududiy hamkorlik modeli hamda monitoring mezonlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, yashil turizm, bandlik, hududiy rivojlanish, resurs tejamkorligi, mahalliy tadbirkorlik, ekologik barqarorlik.

Kirish. Turizmning bandlikka qo‘shadigan hissasi mehmonxona va turoperatorlar xodimlari bilan cheklanmaydi. Sayyohlar talabi ovqatlanish, transport, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik va savdo kabi bog‘liq faoliyatlarda ham buyurtma hamda daromad yaratadi. Biroq tashriflar sonining ortishi yangi ish o‘rinlari barcha hududlarda bir xil sur’atda ko‘payishini anglatmaydi: natija mahalliy xaridlar ulushi, kichik biznes imkoniyatlari, kasbiy malaka va mavsumiylikka bog‘liq [6; 7].

Yashil turizm deganda ushbu tadqiqot doirasida tabiiy va madaniy resurslardan oqilona foydalanish, turizm faoliyatining ekologik bosimini kamaytirish hamda mahalliy aholi uchun iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirishga yo‘naltirilgan yondashuv tushuniladi. Bunday yondashuv daromad yaratishni tabiat va madaniy merosni asrash bilan uyg‘unlashtirishga qaratiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son qarorida 2030-yilgacha “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va “yashil” o‘sishni ta’minlash dasturi tasdiqlangan [5]. Turizmda suv va energiyani tejash, chiqindilarni qisqartirish hamda mahalliy mahsulotlardan foydalanish ushbu maqsadlarga mos keladi. Tadqiqotning maqsadi — yashil turizm orqali hududlarda bandlikni kengaytirish mexanizmlarini asoslash va natijalarni baholash mezonlarini taklif etish.

Tadqiqot usullari va statistik asos. Tadqiqotda SIAT ochiq ma’lumotlarining tavsifiy-statistik va qiyosiy tahlili, dinamik taqqoslash hamda ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil uchun turistik maqsadda O‘zbekistonga kelgan xorijiy fuqarolar soni, turizm tarmoqlaridagi yuridik shaxslar xodimlari, jamoaviy joylashtirish vositalari soni va joylashtirish va ovqatlanish xizmatlari hajmi olindi [1–4]. Mazkur ko‘rsatkichlar yashil turizmda yaratilgan ish o‘rinlarini bevosita o‘lchamaydi va sabab-oqibat bog‘liqligini mustaqil tarzda isbotlamaydi; ular turizm bozoridagi umumiy o‘zgarishlarni tavsiflash va hududiy takliflarni asoslash uchun ishlatiladi.

Tahlil va muhokama. Turistik maqsadda O‘zbekistonga tashrif buyurgan xorijiy fuqarolar soni 2020-yildagi 1 504,1 mingdan 2025-yilda 11 679,6 mingga yetdi, ya’ni taxminan 7,8 baravar oshdi [3]. Bu ko‘rsatkich turistik maqsadda qayd etilgan xorijiy tashriflarni ming kishi hisobida ifodalaydi; takroriy tashriflarni chiqarib tashlagan noyob sayyohlar soni bilan aynan tenglashtirilmasligi kerak. Taqqoslashda 2020-yil pandemiya cheklovlari ta’siridagi past baza bo‘lganini inobatga olish zarur, shu sababli o‘sishni faqat keyingi siyosiy yoki iqtisodiy choralar bilan izohlab bo‘lmaydi. Turizm tarmoqlaridagi yuridik shaxslar bandligi 2020-yildagi 190 814 nafardan 2024-yilda 249 764 nafarga yetdi; bu 30,9 foizlik o‘sishdir [4]. Biroq 2019-yildagi 231 431 nafar bilan taqqoslaganda 2024-yilgi ko‘rsatkich 7,9 foizga yuqori. Bu qiyos pandemiyadan oldingi bazaga nisbatan mo‘tadilroq o‘sishni ko‘rsatadi. SIAT qatorida 2025-yil bandlik ko‘rsatkichi e’lon qilinmagan; shu bois uni taxminiy raqam bilan to‘ldirish ilmiy jihatdan asosli emas. Ushbu indikator yuridik shaxslardagi xodimlarni qamrab oladi va turizm bilan bog‘liq barcha norasmiy yoki oilaviy mehnat shakllarini to‘liq aks ettirmasligi mumkin.

1-jadval.

Turizmga oid tanlangan ko‘rsatkichlar (2020–2025)

Ko‘rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Turistik maqsadda kelgan xorijiy fuqarolar, ming kishi	1 504,1	1 881,3	5 232,8	6 626,3	7 957,2	11 679,6
Turizm tarmoqlaridagi yuridik shaxslar xodimlari, nafar	190 814	208 053	214 613	215 679	249 764	—
Jamoaviy joylashtirish vositalari, birlik	1 650	1 653	1 877	2 396	3 600	3 644
Joylashtirish va ovqatlanish xizmatlari hajmi, mlrd so‘m (nominal)	52 349,7	71 806,7	107 599,9	145 840,0	183 946,5	226 955,8

Jamoaviy joylashtirish vositalari soni 2020-yildagi 1 650 tadan 2025-yilda 3 644 taga yetdi, ya’ni taxminan 2,2 baravar oshdi [1]. Mamlakat bo‘yicha joylashtirish va ovqatlanish xizmatlari hajmi 2020-yildagi 52 349,7 mlrd so‘mdan 2025-yilda 226 955,8 mlrd so‘mga yetdi [2]. Jizzax viloyatida shu ko‘rsatkich 2020-

yildagi 1 581,6 mlrd so‘mdan 2025-yilda 6 949,1 mlrd so‘mga yetdi; 2025-yil qiymati dastlabki ma’lumotdir [2]. Bu raqamlar xizmatlar bozorining nominal kengayishini ko‘rsatadi, ammo yashil turizmga tegishli bandlikni bevosita o‘lchamaydi va inflyatsiya ta’sirini alohida hisobga olmaydi.

Yashil turizm bandlikka uch yo‘nalishda ta’sir qilishi mumkin. Bevosita bandlik mehmon uylari, gidlik, mahalliy transport va ekologik xizmatlar ko‘rsatishda; bilvosita bandlik esa fermerlar, oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilar, hunarmandlar va ta’mirlash xizmatlari bilan bog‘liq faoliyatlarda shakllanadi. Induksiyalangan bandlik — turizm daromadlari mahalliy bozorda sarflanishi natijasida savdo, xizmatlar va qishloq xo‘jaligida yuzaga keladigan qo‘shimcha bandlikdir [6; 7]. Bu tasnif nazariy tushuntirish bo‘lib, mazkur tadqiqot ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha ish o‘rinlarini alohida hisoblamaydi. Shu sababli turizm korxonalaridagi xodimlar sonining o‘zi hududiy samaraning to‘liq o‘lchovi emas.

Hududiy imkoniyatlar. Jizzax viloyatidagi Zomin va Baxmal tog‘li hududlari, Forish tumani hamda Aydar-Arnasoy ko‘llari tizimi tabiatga asoslangan dam olish va ekoturizm uchun salohiyatga ega [8]. Ushbu hududlarda piyoda yo‘laklari, mahalliy gidlik, oilaviy mehmon uylari, mahalliy taomlar, fermer xo‘jaliklariga tashrif va hunarmandchilik mashg‘ulotlarini yagona xizmatlar zanjiriga birlashtirish mumkin. Bunda faqat yangi infratuzilma qurishga tayanmasdan, mavjud mahalliy resurslardan oqilona foydalanish, tabiatga tushadigan yuklamani boshqarish va turizmdan tushgan daromadning mahalliy aholida qoladigan ulushini oshirish muhim.

Bandlikni oshirishning iqtisodiy mexanizmlari. Birinchi mexanizm — “yashil turizm — mahalliy ta’minot — kasbiy tayyorgarlik” tamoyiliga asoslangan hududiy hamkorlik modelidir. Mehmon uylari, fermerlar, hunarmandlar, kasbiy ta’lim tashkilotlari va mahalliy boshqaruv o‘rtasidagi kelishuvlar mahalliy xaridlar ulushi hamda xizmatlar sifatini oshirishi mumkin. Ikkinchidan, kichik turizm korxonalarida suv va energiyani tejovchi uskunalar hamda chiqindilarni saralash tizimlarini joriy etishga moliyaviy ko‘mak berish zarur. Imtiyozli kredit yoki grantlar ekologik natijalar, mahalliy ishchi kuchini jalb qilish va o‘qitish bo‘yicha o‘lchanadigan shartlarga bog‘lanishi lozim.

Uchinchidan, mahalliy aholiga xorijiy tillar, mijozlarga xizmat ko‘rsatish, raqamli bronlash va marketing, sanitariya hamda resurslarni tejash bo‘yicha qisqa kurslar taklif etish zarur. To‘rtinchidan, mavsumiylikni pasaytirish uchun turistik takliflarni fasllarga moslashtirish mumkin: bahor va kuzda piyoda sayohat hamda tabiat kuzatuvi, yozda suvbo‘yi dam olish, mavsumdan tashqari davrlarda esa mahalliy taomlar, hunarmandchilik va madaniy dasturlar. Bunda mahalliy talab, ekologik cheklovlar va infratuzilma imkoniyatlari oldindan baholanishi kerak.

Beshinchidan, bandlik va ekologik natijalarni birgalikda kuzatish uchun monitoring tizimi zarur. U doimiy va mavsumiy ish o‘rinlari soni, ayollar va yoshlar ulushi, bandlik davomiyligi, mahalliy yetkazib beruvchilardan xaridlar ulushi, bir turist yoki tunashga to‘g‘ri keladigan suv-energiya sarfi hamda chiqindi miqdorini qamrab olishi mumkin. Ma’lumotlar bir xil davriylik va usulda yig‘ilsa, loyihalarni hudud va vaqt bo‘yicha taqqoslash hamda moliyaviy ko‘makni natijaga qarab yo‘naltirish mumkin bo‘ladi.

Xulosa va takliflar. SIAT ma’lumotlari 2020–2025-yillarda xorijiy fuqarolarning turistik maqsaddagi tashriflari, jamoaviy joylashtirish vositalari soni va joylashtirish va ovqatlanish xizmatlarining nominal hajmi oshganini ko‘rsatadi. Turizm tarmoqlaridagi yuridik shaxslar bandligi 2020–2024-yillarda 30,9 foizga, 2019-yilga nisbatan esa 2024-yilda 7,9 foizga oshgan [1–4]. Biroq bu umumiy ko‘rsatkichlar yashil turizm yaratgan ish o‘rinlarining alohida miqdorini ko‘rsatmaydi. Buning uchun korxona va hududlar kesimida maxsus monitoring yoki empirik tadqiqot zarur.

Hududiy siyosatda mahalliy xizmatlar zanjirini kengaytirish, kichik biznesning ekologik yangilanishi hamda ayollar va yoshlarning kasbiy tayyorgarligini qo‘llab-quvvatlash tavsiya etiladi. Moliyaviy ko‘mak o‘lchanadigan bandlik va ekologik mezonlarga bog‘lanishi, loyihalar natijalari esa muntazam kuzatilishi lozim. Taklif etilgan mexanizmlarning real samarasi amaliyotda sinovdan o‘tkazilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Jamoaviy joylashtirish vositalari soni, jami. SIAT, kod 2.04.11.0041. https://siat.stat.uz/data/840/?lang=uz (murojaat sanasi: 13.10.2026).

2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Joylashtirish va ovqatlanish xizmatlari hajmi (yillik, tumanlar va shaharlar kesimida). SIAT, kod 1.05.01.0133. https://siat.stat.uz/data/4462/?lang=uz (murojaat sanasi: 13.10.2026). 2025-yil ma’lumoti dastlabki.

3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Turistik maqsadlarda O‘zbekistonga tashrif buyurgan xorijiy fuqarolar soni. SIAT, kod 2.04.11.0001. https://siat.stat.uz/data/1038/?lang=uz (murojaat sanasi: 13.10.2026).

4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Turizm tarmoqlaridagi bandlik (yuridik shaxslardagi ishlovchilar soni), jami. SIAT, kod 1.01.06.0021. https://siat.stat.uz/data/3332/?lang=uz (murojaat sanasi: 13.10.2026).

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son qarori. 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida. https://lex.uz/uz/docs/-6303230.

6. Stynes, D. J. (1997). Economic Impacts of Tourism: A Handbook for Tourism Professionals. Urbana, IL: University of Illinois, Tourism Research Laboratory.

7. United Nations Environment Programme and World Tourism Organization. (2005). Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers. https://www.unep.org/resources/report/making-tourism-more-sustainable-guide-policy-makers.